

(əvvəli ötən sayımızda)

Kirin Türkistana hərbi yürüşləri və onun sak və massaqlarları öz hakimiyyəti altına alma cəhdləri İran Turan mübarizəsinin bir mərhələsini təşkil edirdi. Kirin əsirəldirə qətlinə səbəb olduğu Tomrisin oğlu Sparqapisinadının Lenorman Midiyanın turan dilində yazılmış qaya kitabəsində "Sbarrak-pikti" kimi yazıldığını qeyd edir və mənasın "savaşda yardım edən" olduğunu yazır. (Lenomart, Historieancennedelf Orient, Səh. 497)

Əhəməni hökmdarları hakimiyyətin yenidən midiyalıların əlinə keçəcəyindən çox ehtiyat edirdilər. II Kirin oğlu II Kambiz (e.ə. 530-522) Misirə qarşı hərbi yürüşdə olarkən e.ə. 522-ci ildə İranda dövlət çevrilişi baş verir və qardaşı Bardi hakimiyyəti ələ keçirir. Herodotun yazdığına görə hakimiyyətin əslində midiyalı maq Smerdis (Qaumata) tərəfindən ələ keçirildiyi xəbərini alan Kambiz ölkəsinə geri dönerkən Suriyada atdan yıxılaraq ağır yaralanır. O gələcəkdə hakimiyyətinə qarşı ən böyük təhlükənin qardaşından gələcəyini zənn edərək onu öldürmüşdü. İndi isə təhlükə farsların əzəli düşməni midiyalılar tərəfindən baş vermişdi. O farsları dövlət edərək onlara müraciətlə vəsiyyət edircəsinə dedi: "Ey farslar, krallığımın qoruyucusu tanrılar adından sizə vəzifənizin nədən ibarət olduğunu söyləyirəm. Taxtın midiyalılara keçməsinə izin verməyin. Əgər hiylə ilə ələ keçirsələr, siz də hiylədən istifadə edin. Əgər zorla alsalar, siz də zorakılığa əl atın, ordunuzla onların əlindən alın. Əgər krallığı xilas etməsəniz, bütün farsların sonu mənimki kimi olsun". (Herodot, 2012, III, 65)

Yolda vəfat edən Kambizin heç bir övladı olmadığından hakimiyyət varisiyi məsələsi mümkün deyildi. Qaynaqların verdiyi məlumata görə Qaumata adlı bir midiyalı maq özünü Bardi adlandıraraq fars hakimiyyətinə qarşı üsyan qaldırır və yeddi ay hakimiyyətdə qalır. Əhəməni nəslinə mənsub Fars satrapı Quştaspın oğlu Dara Qaumatanı yalançı Bardi kimi qələmə verərək sui-qəsd təşkil edir, Bardi öldürülür və taxtı ələ keçirir.

Herodot Qautamanın öldürülməsi xəbərini eşidən farsların bayram etdiklərini və maqları kütəvi surətdə qətl etməyə başladığını yazır. İosif Flaviyin yazdığına görə Farslar hər il Qaumatının öldürülməsi gününü "maqafoniya" bayramı, yeni "maqların öldürülməsi" bayramı kimi qeyd edirdilər.

Kir Astiaqa qarşı mübarizədə və Midiya taxt-tacını ələ keçirmə-

lər, lakin onlar turanlı mayasını yox edə bilmədilər, bu maya bir çox arilərdə, hətta sakandinavlar da bugündə mövcuddur.

İranlılar minilyarım ərzində turanlıların bir qismini ariləşdirməyi başardılar, lakin bu qan qarışığı olmadan mümkün deyildi. E.ə. 650-ci ildən bəri Azərbaycanda və Ardalandə midiyalıların idarəsi altında yaşayan iranlılar Əhəmənilərin təmsalında öz dövlətlərini yaratmaqla Asiyanın taleyini dəyişməyi bacarmışdır. (Wirth

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

sində ona yardım edən üsyançı midiyalı əyan və idarəçilərinə bir müddət yüksək vəzifələr verdisə də, bu uzun müddət davam etmədi. Qaynaqlardan da məlum olduğu kimi Kirin e.ə. 550-ci ildə Midiyada hakimiyyəti ələ keçirməsinə qədər Astiaqa qarşı mübarizəsi

beş il davam etmişdir. Öz mövqelərini möhkəmləndirdikdən sonra o hakimiyyəti 7 fars ailəsinin əlində cəmləşdirdi və bir müddət sonra öz krallıq ünvanından Midiya adını sildirdi. Farsların və midiyalıların ayrı-ayrı millətlər olduğu və aralarında daima bir etnik qarşıdurma və düşmənciliyin mövcud olduğunu və heç bir vaxt bir-birlərinə etibar etmədikləri qarşılıqlı mübarizə faktlarından da bəlli olur.

Dara da e.ə. 522-ci ildə saklara qarşı yürüş edir, Amudəryanın sahilində sakların Skunxa adlı başçıları məğlub etmişdi. Daranın dövründə Əhəməni imperiyasına daxil olan ərazilərdəki xalqlar iranlıların zülmündən xilas olmaq uğrunda dəfələrlə üsyanlar qaldırmışlar. İranlıların şərqdə və şimalda məskunlaşmış köçəri Turan tayfaları ilə arası heç vaxt kəsilməyən mübarizəsi xatirələrdə daima canlı olaraq yaşamışdır. Minillərlə il davam edən mübarizədə arilər turanlılara üstün gəldi-

Geschichte Asiansund Osteuropas, Səh. 50)

Əhəmənilər Hindistandan başlamış Qafqazın güneyi, İran yaylası və Kiçik Asiyaya əhatə edən turanlı xalqların əzəli yurdu olan ərazilərdə turanlı öntürklərin Midiya dövlətində hakimiyyəti xəyanət yolu ilə ələ keçirərək öz dövlətlərini yaratmışdılar. Əhməni dövlətinin mövcudluğuna Makedoniyalı İsgəndər 10 il davam edən müharibə nəticəsində son qoymuş və onun ərazisini öz imperiyasının tərkibinə daxil etmişdir.

İranlıların sonradan məskunlaşdıqları Mazandarmanın qədim adı Hirkaniya olmuşdur. Arilər gəlmədən öncə Hirkaniya ərazisində turanlılar yaşayırdılar. Şahnamədəki Mazandaran şahının adı Auladdır. Hindlilərin epik Riqveda dastanında isə kral Aulana Hirkaniyanın kralıdır. Mazandaran və Hirkaniya eyni ölkədir. "Aula" qədim riqveda dilində qurd deməkdir, bu sözün digər bir sinonimi

mi qurd mənasında Avestada işlənən "vhrika"dır. Hrikana sözü "vhrika"-dan yaranmışdır və mənası "Qurdlar ölkəsi" deməkdir. (H.Brunnhöfer, 1889, Səh. 32)

Yunan və Romalı müəllifləri turanlı tayfaları Anariyaka, yəni ari olmayan adlandırdılar. Pliniy Xəzər dənizinin cənubunda məskunlaşan Tapirlər, Anariyaklar, Staurilər və Hrkaniyada tayfaların adlarını qeyd edir. O Anariyakların eyni zamanda Mavuan nəhrdə də məskunlaşdıqlarını və iranlıların onları saklar adlandırdıqlarını yazır. Türk və monqollardan ibarət olan anariyaklar ən qədim zamanlardan Oksus çayının qarşı tərəfində və Xəzərin cənubunda məskunlaşaraq arilərə qarşı dağıdıcı basqınlar edirdilər. Alman ta-

ayfalarından dördü qeyri arilər olub təmiz köçəri tayfalar idilər. Qərbdə dağətəyində yaşayan "amarda" tayfası kassi və elamların qarışığından törənmişdi. Digərlərinin dilləri quruluş etibarlı ilə aqqluna-tiv dilli olub turanlı və ya ural-altay qrupuna mənsub idilər. Onların yaşadıkları ölkə Anşan adlanırdı və Elamin tərkibində idi. (Z.Raqozina. 1903, Səh. 312-313)

Əslində Amarda tayfası turanlı midiyalıların etnik kökünü təşkil edən boy olmuşdur və arilər bir əlaqəsi yox idi. Midiya və parsalara aid edilən Marafi boy adı ilan adının samı/arami və iran dillərində birləşməsindən ibarətdir, ikisinin də mənası ilan deməkdir. Afirami dilində, mariran dillərində ilan deməkdir. (Yusif Hikmət Bayur. 1930, Səh. 347)

Marafilər iranlı ola bilməzdilər, çünki iranlılarda ilana sitayiş kultu mövcud olmamışdır, ilana sitayışı müəlliflərin əksəriyyəti turanlılara xas bir etiqad olduğunu qeyd edirlər. İran dastan və rəvayətlərində bəhs olunan hadisələr

rixçisi Şpiqelin yazdığına görə Anariyalar, yəni türklər ən qədim zamandan arilərle yanaşı Midiyada və Atropatənada da məskunlaşmışdılar.

Şahnamədə Turan şahzadəsi Əfrasiyabın ov etdiyi Şəhd çayı Qerurud çayıdır. Bu çay Məzandəranda yerləşir, o deməkdir ki, ən qədimlərdən turanlılar İranın təkcə sərhəddindəki Oksus (Amudərya) çayının arxasında deyil, İranın batısında və güneyində yaşayırdılar. (H.Brunnhöfer, 1889, Səh. 77)

İranlılar Orta Asiyaya gəldikdən sonra Oksus çayı İran və Turan xalqları arasında bir sərhəd çayı olmuşdur. Daranın kitabəsində qeyd olunan "Şakatyataradarya" sözü dəniz arxası sakları, yəni Xəzər dənizi arxasında yaşayan sakları ifadə edir.

Antik müəlliflərin verdiyi məlumata görə Fars əyalətində məskunlaşan on-oniki iranlı tayfalarından yalnız üçü "pasaraqad", "marafi" və "maspi" tayfaları arilər idi. O

və qəhrəmanların adları əksəriyyət etibarlı ilə turanlı öntürklərdən əxz edilərək təhrif olunmuş və iranlaşdırılmışdır.

Avestada köçəri xalqların ərazisi olan Aryanamvayca Turan ərazisini təşkil edirdi və onunla Aryaşayana (Arilər ölkəsi) arasındakı sərhəd farsların Datya adlandırdıqları çay, yəni Amudərya çayı idi. Turan ölkəsinin adı Avestada çox zaman Aryanamvayca şəklində ifadə olunurdu və bu ərazilərə aid deyildi. Aryanamvayca, yəni Turan ərazisində ən böyük tayfa birliyi turlardan ibarət idi. Turların mərkəzi Kanxa-Kanqlı adlanırdı və Əfrasiyab turların hakimiyyət sülaləsinə mənsub idi. Saklar və dahalar turlarla birlikdə Turan ölkəsinin başlıca tayfa birliklərini təşkil edirdilər. (Vaynberq B., Gtnoqeoqrafia Turana v drevnosti, 1999, Səh. 206)

Kanqxa adı Kəngər adının İran dilində təhrif olunmuş şəklidir...

(ardı gələn sayımızda)